

МАЖОЛИС УН-НАФОИС

Нашрга тайёрловчи:

Масъул мухаррир:

БИСМИЛЛОҲИР РОҲМАНИР РАҲИМ

Юз ҳамд ангаким ясаб жаҳон бўстони,
Айлаб юзу зулфидин гулу райҳони.
Қилди ясағоч бу боғи руҳафзони,
Назм аҳлин анинг булбули ҳуш илҳони.

Ва дуруди номаъдуд ул хулосаи маъдум ва мавжудғаким¹:

То тахти фасоҳат авжида топти нишаст,
Ҳам назмки этти зумраи таъбараст,
Ҳам нозимининг поясига берди шикаст,
Ҳам назмини қилди қаро туфроққа паст.

Хурдабинлар хизматида ва хирадойинлар ҳазратида маъруз улким, назм каломи рутбаси рифъатиға ушбу далил басдурким, анинг муқобиласидаким, араб фусаҳоси балоғат зеварлари била намоишлик ва фасоҳат гавҳарлари била оройишлиқ, назм раънолариға жилва берурлар эрди ва даъво кўси овозасин фалакка еткурурлар эрди. Ҳазрати малики алломнинг² каломи муъжиз низоми³ Жаброили⁴ ҳужаста фаржом воситаси била хайр ул-аном алайҳиссалавоту вассалламға⁵ нозил бўлди. Бас назм илми қойиллари ва шеър фани комиллариким, дақойиқ дурри покининг баҳри уммони ва маоний лаъли оташнокининг кони бўла олғайлар, бас шариф хайл ва азиз қавм бўлғайлар, бу жиҳатдиндурким, аларнинг номий отлари ва киромий сифотлари замон саҳойифидин ва даврон сафойихидин маҳв бўлмасун деб тасниф аҳли таълифларида ва таълиф хайли таснифларида фусули ораста ва абвоби пийроста қилибдурлар ва ўз китобатлариға бу жамоат зикридин зеб берибдурлар. Ул жумладин бири Ҳазрати маҳдуми, шайх ул-исломи Мавлоно Нуруддин Абдурахмон Жомий⁶ (мадда зиллаҳу ва иршодаху)⁷ дур.

Улким бу тўқуз фалакни ақл этса хаёл,
Дарёи улумиға топар қатра мисол,
То чашмаи таъби даҳр аро очти зулол,
Ҳайвон суйи янглиғ айлади молмомол.

Мундоқ бузургвор олий миқдор «Баҳористон»⁸ отлиғ китобидаким, секкиз равза очибдур ва секкиз равзаи жаннат алар хижолатидин эл кўзидин ихтифо пардасиға қочибдур ва они Султони Соҳибқирон⁹ оти зевари била музайял ва алқоби гавҳари била мукаллал қилибдур, бир равзасини бу мавзун наволиқ балобил ва матбуъ садолиғ анодил гул бонгидин рашки нигорхонаи Чин¹⁰ ва ғайрати фирдавси барин қилибдур ва Амир Давлатшоҳким¹¹, Хуросон мулкининг асил мирзодалари орасида фазл ва дониш зевари била баҳраманд, фақр ва қаноат тожи била сарбаланддур, ҳам Султони Соҳибқирон отиға «Тазкират уш-шуаро»¹² отлиғ китоб битибдур,

воқеан бaсе захмaт тортибдур ва бу тоифани яхши жaмъ қилибдур. Бу бoбдa янa дaғи рaсoил вa кутуб бoр. Аммо бaрчaсидaн бурун ўтгaн шуaрo вa эртa кeчгaн фусaҳoнинг oти мaзкур вa сифoти мaстурдур вa бу хужaстa зaмoн вa фaрхундa дaврoн шуaрo вa хуштaъблaриким, Султoн Соҳибқирoн юмни дaвлaтидин вa нaтижaи тaрбиятидин шeърнинг кўпрaк услубидa, бaтaхсис ғaзaл тaвридa бaрчaдин дилoсoрoқ вa нишoт aфзoрoқдур, тaркиби сaлoсaт вa лaтoфaтин бурунғилaргa eткyрaдурлaр вa мaъни нaзoкaт вa ғaрoбaтин улчa шaрти бoр, бaжo кeлтyрaдурлaр, oтлaри ул жaмoaт зумрaсидa бўлмoқдин мaхрум вa сўзлaри ул тaртиб вa кoидaдa нoмaълум учун шикaстa хoтирғa вa синук кўнгулғa aндoк кeлдиким, бир нeчa вaрaқ битилғaй вa бу aср шуaрoси билa бу дaвр зурoфaси oтин aндa сaбт eтилғaй, тo бу ниёзмaндлaр хaм бурунғи шуaрo aкoбири зaйлидa мaзкур бўлғaйлaр вa бу пaйрaвлaр хaм ул рaхбaрлaр хaйлиғa қўшулғaйлaр. Бу жихaтдин Султoн Соҳибқирoннинг хумoюн вaлoдaтлaри¹³ зaмoнидин рўзaфзун дaвлaтлaри дaврoниғaчaким, киёмaтғaчa бaрқaрoр вa oлaм инкирoзиғaчa пoйдoр бўлғaй, улчa фaқир эшитибмeн, aммо хизмaтлaриғa eтмaймeн вa улчa хизмaтлaриғa eтибмeн, aммо ҳoлo бу фaнo дoр ул-ғуруридин бaкo дoр ус-суруриғa интиқoл қилибдурлaр¹⁴ вa улчa ҳoлo бу фaррух зaмoндa нaмoяндaдурлaр¹⁵ вa ул хaзрaт зoти мaлaкий сифoтиғa мaдҳ сaрoяндaдурлaр, жaмъ қилилғaй вa ҳaр қaйсининг нaтoйижи тaъбидин бирoр нимa нишoнa йўсунлук ёзилғaй. Чун бу мaқсудғa eтилди, oни сeккиз қисм eтилди вa ҳaр қисми нaфис бир мaжлисғa мaвсум бўлди вa мaжмуъиғa «Мaжoлис ун-нaфoис»¹⁶ oт қўюлди.

Бу тухфaки, хушмeн ибтидoси бирлa,

Ҳaм нaзм лaтoйифи aдoси бирлa,

Уммид буким, умр вaфoси бирлa,

Хaтм айлaгaмeн шoҳ дуoси бирлa.

АВВАЛҒИ МАЖЛИС

Жaмoaти мaхoдим вa азизлaр зикридaким, бу фaқир aлaрнинг шaриф зaмoнининг oхиридa эрдим вa мулoзимaтлaри шaрaфигa мушaррaф бўлмaдим

Ул жумлaдин, солики aтвoр вa кoшифи aсрoр, яъни: Ҳaзрaти Aмир Қoсим Aнвoр¹ (қуддисa сирруху²)дур. Ҳaр нeчa aлaрнинг рутбaси шoирлик пoясидин юкoрирoқдур вa вaлoят aҳли³ зумрaсидa вaсфдин тoшқaрирoқ, aммо чун хaқoйиқ вa мaориф aдoсидa⁴ нaзм либoси дилпaзиррoқ учун илтифoт килур экaндурлaр, тaяммун жихaтидaн бу мухтaсарни aлaрнинг шaриф исмлaри билa ибтидo килилди.

Мирнинг aсли Oзaрбaйжoндиндур вa мaвлуди Сaрoб oтлиғ кeнтдиндур. Йигитликлaридa шaйх Сaдриддин Aрдaбилий⁵ (қуддисa сирруху)ғa мурид бўлдилaр вa суфия oдoб вa тaрийкин aндин тaкмил қилиб шaйх ишoрaти билa Хурoсoнғa кeлдилaр вa oз вaқтдa хaлoйиқ Мир хизмaтиғa фирифта бўлуб ғaвғo қилa бoшлaдилaр. Пoдшoҳи зaмoн Миргa ихрoж ҳукми килди. Бaлх вa Сaмaрқaнд сaри бoриб, муддaтe бўлуб, янa дoр ус-сaлтaнaт азимaти килдилaр, янa Чигaтoй мирзoдaлaри, бaлки улус oзaдaлaри мурид бўлиб, хужум қилa бoшлaдилaр. Рaвишлaри пoк эрди вa нaфaслaри oтaшнoк. Эл бaғoят aлaр нaзмлaриғa мoйил вa шeърлaрин ўқумoқ вa битимaккa рoғиб бўлдилaр. Ҳaр oйинaким, дeвoн жaмъ килурғa бу aмр бoис бўлди вa «Aнис ул-oшикин»⁶ oтлиғ мухтaсаррoқ мaснaвий ҳaм нaзм килдилaр вa тaржeъ⁷ дaғи дeдилaр вa тaбaррук жихaтдaн икки мaтлaъ битилур, бири буким:

Ишки ту ки сармояи мулки ду жаҳон аст,
Алминнату лиллаҳки, маро бар дилу жон аст⁸.

Яна бири буқим:

Риндему ошиқему жаҳонсўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок⁹.

Бу фақир аввал назмеқим, ўрганибмен, бу сўнгги матлабдур. Ҳамоно уч ёш била тўрт ёшнинг орасида эрдим, азизлар ўқумок таклифи қилиб, баъзи ҳайрат изҳор қилурлар эрди ва маснавийлари Ҳазрати мавлоно Жалолиддин Румий¹⁰ (қуддиси сирруху) маснавийларининг вазнидақим «рамали мусаддас» дерлар воқеъ бўлубтур, бу мисраъқим:

Буд дар Табриз саййидзодае¹¹.

андиндур, гуёки мақсад ўзларидур ва таржеъларининг банди бу байтдурқим:

Туи асли ҳама пинҳону пайдо,
Ба афъолу сифоту зоту асмо¹².

Ва ул ҳазратнинг муборақ марқади Жом вилоятида Харжард қасабасидадур. Ва фақир ҳам ул остона жорубкашларидинмен¹³. Вафотлари санаи хамса ва салосина ва самона миада¹⁴ воқеъ булубдур.

Мир Маҳдум – Ҳазрати Мир Қосимға¹⁵ халифа ва фарзанд ва маҳбуб масобасида эрди, отаси Маккадин Имом Али Мусо ар-Ризо¹⁶ зиёратиға Машҳадға келди, қайтиб Нишопурға етганда қадхудо бўлуб мутаваггин бўлди. Ва анга уч фарзанд Тангри иноят қилди, кичикраги Мир Маҳдум эрдиким, оти Сайид Муҳаммаддур, шаҳрга таҳсилға келди ва зоҳир улумин такмил қилгон чоғда ҳазрати Мир Қосимнинг зуҳур ва шухрати вақти эрди, ул Ҳазрат хизматиға етгач мурид ва вобаста бўлди ва ҳазрат Мир анинг тарбият ва тақмилиға машғул бўлдилар ва азим риёзатлар буюруб қаттиқ хизматларға ружуъ қилдилар. Чун Мир Маҳдум поктейнат ва соҳибдавлат йигит эрди, ул хизматларни андоқ қилдиким: «Ман хадима худима»¹⁷, мазмуни била Ҳазрат Мир Қосим анга Мир Маҳдум от қўйдилар ва доим Ҳазрати Мир Қосим ани азиз ва муқаррам тутар эрдилар. Бу матлаб анингдурқим:

Мутриб, бизан таронаву соқий биёр жом
Хунаш ҳалол онки бигуфтаст: «май ҳаром»¹⁸.

Ва мазори Нишопур вилоятида Мехрободдадур.

Ҳофизи Саъд – Мир Қосим муридларидандур. Чун лоуболиваш ва шўхтабъроқ киши эрди. Ҳирий шаҳрининг лаванд ва ичкучи йигитлари анга мусоҳиб бўлур эрдилар. Бу жиҳатдин алардин ноҳамвор маош ва беандом атвор зоҳир бўлур эрди. Ҳазрати Мирға маълум бўлғоч, они ўз суҳбатидин маҳрум қилиб хонақоҳдин ихроҷ қилдилар ва буюрдиларқим, ҳужрасини бузуб туфроғин тошқари ташласинлар. У маҳалда Ҳофизи Саъд бу ғазални айттиқим, бу матлаб ул ғазалдиндур:

Маро дар олами ринди ба расвои алам карди,
Дилам бурдию жонамро надими сад надам карди¹⁹.

Ва андин сўнгра Ҳофиз мардуд бўлуб, мулозамат давлатига мушарраф бўла олмади ва «» отиға бу муаммо²⁰ анингдурқим:

Ва Ҳофиз ҳамул ҳирмонда оламдин ўтти.

Хожа Абулвафойи Хоразмий (қуддиси сирруху) кибори авлиёдиндур. Хоразм халқи ғоят малақий сифотлиғидин Хожани «ер фариштаси» дерлар эрди ва Хожа улуми зоҳирий ва ботинийни такмил қилиб эрди. Ватасаввуфда яхши мусаннофоти бор ва машҳурдурқим, улуми ғариба ҳам билур эрди, аммо андин зоҳир бўлмас эрди, балки ғояти таважҷуҳ ва истиғроқдин парво ҳам қилмас эрди. Адвор ва мусиқий илмида дағи маҳорати бор эрдиким, рисоласидан маълум бўлур. Хожа авсофини ҳар киши

битир бўлса, алоҳида бир китоб битмак керак, маълум эмаским, бир китобда ҳам сиқғайму ё йўк. Бир рубойиси била ихтисор қилоли.

Бад кардаму эътизор бадтар зи гуноҳ,
Зеро ки дар ин ҳаст се даъвии табоҳ,
Даъвии вужуду даъвии қуввату ҳавл,
Ло ҳавла вало қуввата илло биллоҳ²¹.

Хожа ҳам Хоразмда оламдин ўтти ва муборак марқади ҳам Хоразмдадур.

Мавлоно Ҳусайн Хоразмий – Хожа Абулвафо(қуддиса сирруху)нинг зоҳир илмида шогирди эрди ва ботин илмида муридидур. Мавлоно ўз замонининг машоҳириндур ва «Мақсади ақсо»²² анинг таснифидур. Ва Мавлоно Жалолоддин Румий (қуддиса сирруху) маснавийсиға шарҳ битибдур ва «Қасидаи бурда»²³ға ҳам хоразмийча туркий тил билан шарҳ битибдур. Ўзга мусаннафоти ҳам бор. Аммо ахлоқ ва сифоти ботин илмида ёруғлик топқоннинг мунофисидур. Ва Мавлоно Шоҳрух²⁴ мирзо замонида бир ғазал учун такфир қилиб, Хоразмдин Ҳирийға келтурдилар. Чун донишманд ва истилоҳ билур киши эрди ҳеч нима собит қила олмадилар. Қайтиб яна ўз мулкига кетти. Ва ул ғазалнинг матлаи будурким:

Эй дар ҳамин олам пинҳон туву пайдо ту,
Ҳам дарди дили ошиқ, ҳам асли мудово ту²⁵.

Мавлонони Тансўфи булоғида (Хоразмда) ўзбек шаҳид қилди ва қабри Хожа Абулвафо (қуддиса сирруху) қабрининг оёғи саридур.

Шайх Озарий – Исфаройинда зухур қилди ва шеъри шуҳрат тутти ва қухулат синнида майли сулук сари тушти. Ҳажи муборак сафариға бориб, сайр расми била Ҳинд сари мутаважжих бўлди. Анда кўп акобир ва машойих хизматиға мушарраф бўлуб ул мулк салотини анга мурид ва муътақид бўлдилар ва дебтурларким, Гулбарга подшоҳи Шайхқа бир лак ёрмоқ таклиф қилди, аммо ўз расмлари бирла бош ерга қўймоқ таклифи ҳам кўргузди. Шайх ул ваҳҳқа бош эндурмади ва бу байтни айттиким:

Мани турк, ҳинду жиғаи жайпол гуфтаам,
Боди бурути жуна ба як жав намехарам²⁶.

Ва Ҳинддин қайтғандин сўнгра Исфаройинда гўша ихтиёр қилиб тоатқа машғул бўлди ва баъзи кутуб, мисли «Ажойиб уд-дунё» ва «Жавоҳир ул-асрор»²⁷ Шайхнингдур. Ўзга мусаннафоти ҳам бордур. Ва девони ҳам машҳурдур. Ва бу матлаъ анингдурким:

Боз шаб шуд чашми ман майдони гирия об зад,
Сайли ашқ омад шабихун бар сипоҳи хоб зад²⁸.

Ва шайхнинг қабри ҳам Исфаройинда ўз масканида – ўқдурур ва Ҳожи Авҳад Муствафийким, фазойили шарҳдин мустағнийдур, Шайхнинг вафоти таърихин «²⁹» лафзи топибдур. Бу фақир Мавлоно Тўти Туршизий фавтиға «[»] лафзи таърих топиб эрдим, маълум бўлурким бир таъриҳда ўтубдурлар.

Мавлоно Котибий³⁰ – ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди, батаҳсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди. Ва маснавийлари ҳам мисли «Тажнисот» – ва «Зул-бахрайн» ва «Зул-қофиятайн»³¹ ва «Ҳусн ва ишқ» ва «Нозир ва Манзур» ва «Баҳром ва Гуландом» бор. Аммо ғазалиёт ва қасоид девони машҳурроқ ва яхшироқ воқеъ бўлбдур. Охири умрида «Хамса»ға татаббуъ бунёд қилди ва анда даъволар зоҳир қилибдур. Гуё бу сабабдин итмомиға тавфиқ топмади. Бу фақирнинг ҳаёлиға андоқ келурким, Мавлоно Котибийда шеър салиқаси онча бор экандурким, бизнинг Султон Соҳибқирондек суҳандон подшоҳ анга мураббий бўлса эрди ва умри дағи бирор нима вафо қилса эрди кўп элнинг кўнглин шеър айтмоқдин совутқай эрди. Аммо толеъи заъфидин бу мазкур бўлғон икки давлатқа мушарраф бўлмади. Ҳар тақдир била инсоф улдурким, анинг асридин бу кунгача анга ғолиби маҳз шеърнинг барча

услубида киши йўқтур. Анинг яхши сўзи кўпдур. Аммо ғазалиётида бу матлаи яхши воқеъ бўлбдурким:

Зи чашму дил бадани хоқиям дар оташу об аст,
Ба чашм бину ба дил раҳм кунки, кор хароб аст³².

Ва қасоидида ҳам бу матлаъ хуб воқеъ бўлбтурким:

Эй рост равии қазо, ба камони ту чун хаданг
Бар таркаши ту чархи мурассаъ думи паланг³³.

Ва маснавийсида кеча бориб кундуз келур таърифида ҳам бу бир байт анингдурким:

Шабпара аз гунбази ферузагун
Рафт ба ферузаи гунбаз дарун³⁴.

Ва Мавлоно Астрободда тоун марази³⁵ била ўтти, ўтар ҳолда бу қитъани айтиб эрдиким:

Зи оташи қаҳри вабо гардид ногаҳон хароб
Астрободки, хоқаш буд хушбўтар зи мушк,
Андар у аз пиру барно ҳеч кас боқи намонд,
Оташ андар беша чун афтад на тар монад, на хушк³⁶.

Ва мазори Астрободда Нух Гўрон деган гўристондадир.

Мавлоно Ашраф³⁷ – дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига қурчук чирмар эрди. Ва эл била дағи омизиши оз эрди. Кўпроқ авқот «Хамса» татаббуъига сарф қилур эрди; то ул китобни тугатур тавфиқи топти, воқеан ўз хурди ҳолиға кўра ямон бормайдур. Афв фазилатида «Хамса»сидин бу байт яхши воқеъ бўлбтурким:

Ба назди касе к-ў ба дониш меҳ аст,
Зи мужримқуши журмбаҳши беҳ аст³⁸.

Бу ғазал матлаи дағи анингдурким:

Хоҳамки, чўби тийр шавам, то ту гоҳ-гоҳ
Бар ҳоли ман зи гўшаи чашме куни нигоҳ³⁹.

Хожа Исмадуллоҳ⁴⁰ – Мовароуннаҳр бузургзодаларидандур. Зоҳир илмин такмил қилғондур. Ғоят хуштабълиғидан ўзин шеърға мансуб қилиб девони машҳур бўлди. Ва Халил Султон⁴¹ отиға яхши қасидалари бор. Бу матлаъ Хожанингдурким:

Дил кабобест к-аз у шўр барангехтаанд,
Ва-з намақдони Халилаш намаке рехтаанд⁴².

Ва Халил Султон ашъорининг девони таърифида рангин қасидаси бор. Матлаи будурким:

Ин баҳри бегаронки, жаҳонест дар бараш,
Ғаввоси акли қулл набарад пай ба гавҳараш⁴³.

Ва Хожанинг қабри Бухорода ўз хужрасидадир.

Мавлоно Хаёлий – Бухородин ва Хожа Исмадуллонинг шогирдидур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй тийри ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халқе ба ту машғул, ту ғойиб зи миёна⁴⁴.

Иккинчи байти дағи яхши воқеъ бўлибтурким:

Гаҳ муътакифи дайраму гаҳ сокини масжид,
Яънеки, туро металабам хона ба хона⁴⁵.

Ўзи хушхулк ва хуштавр йигит эрмиш, ҳамоноки қабри Бухородадур.

Мавлоно Бисотий – Самарқанддиндур. Шўх таъби бор эрмиш, аммо бағоят омий эрмиш. Бу матлаъи машхурдурким:

Дил шишаву чашмони ту ҳар гўша барандаш,
Мастанд, мабодоки, баногаҳ шиканандаш⁴⁶.

Бу байти ҳам хуб воқеъ бўлбтурким:

Аз хурўши чангу даф васли ту мехоҳад дилам.
3-он ки дар ҳар пўсте бошад худоро дўсте⁴⁷.

Қабри Самарқанддадур.

Мавлоно Яхъё Себак⁴⁸ – Хуросон мулкининг рангин фозили эрди, кўп улум ва фунунда моҳир эрди. Саноеъ ва аруз фанида барча эл ани мусаллам тутарлар эрди. Анинг таъби диққатини ҳар киши билай деса «Шабистони хаёл» деган китобини кўрсун. Аввал «Туффоҳий» тахаллус қилур эрди. Сўнгра «Фаттоҳий» ҳам тахаллус қилди. Аммо «Хуморий» ва «Асрорий» ҳам тахаллус қилибдур. «Фаттоҳий» тахаллус била бу матлаъ анингдурким:

Эйки, даври лола соғар холи аз май мекуни,
Рафт умр, ин доғи ҳасратро даво кай мекуни⁴⁹.

Ва «Асрорий» тахаллус била Хожа Ҳофиз⁵⁰ татаббуида бу байт анингдурким:

Аррай барги канаб, эй бангиён, 3-он тез шуд,
То бурад беҳи ниҳоли ақлу имони шумо⁵¹

Бу фақир аруз фанида восита била Мавлононинг шогирдимен⁵². Иншооллоҳким, ўз ерида келгай. Мавлоно дарвешваш ва қонёъ киши эрди. Гўшае ихтиёр қилгон жиҳатидин латойифи таъби озрок шухрат тутти. Сана исно ва хамсина ва самона миада⁵³ оламдин ўтди.

Мир Ислоҳ Ғаззолий – Хужжат ул-ислоҳ Имом Муҳаммад Ғаззолий⁵⁴ (қуддиса сирруху) авлодиндур. Зоҳир улумин такмил қилди ва лекин фоний сифат ва бетакаллуф киши эрди. Ва тибб ва ҳикматда маҳорати бор эрди. Салотин ва ҳукком мажлисиға борур эрди. Ғояти латофати таъбидин назмға дағи иштиғол кўргузур эрди ва анинг назмда камоли Ҳаким Анварийнинг⁵⁵ бу қасидаси жавобидаким:

Чу муроди хешро бо мулки Рай кардам қиёс⁵⁶.

Маълум бўлурким, Алоуддавла Мирзо⁵⁷ мадҳида айтибдурким, ҳар байти боштин оёқ ул замоннинг бир таърихидур ва ул қасида матлаи будурким:

58

Мир Балҳда Ҳазораспийлар чоғида бор экандур. Султон Абу Саъид⁵⁹ Мирзо чоғида оламға видоъ қилди.

Сайид Али Ҳошимий – Сайид Ҳошимий насаб ва хуштабъ йигит эрди. Абдуллатиф Мирзо⁶⁰ мулозаматида бўлур эрди. Ва сипоҳийлик ҳам қилур эрди. Ва шўх таъбига бу байт шоҳиди адилдур.

Дар биёбони адам будам ба фикри он даҳан,

Шуд падида он хатти сабзу гашт Хизри роҳи ман⁶¹.

Қози Муҳаммад Имомий – мутадаийин ва хуштабъ киши эрди. Хуросоннинг қозиюл-қузотлиғ мансабида мутаммаккин бўлди. Ва назмға гоҳи машғул бўлур эрди. Ашъори Ҳирий шаҳрида эл орасида бор. Бу матлаъ анингдурким:

Гуфтамаш гул-гул баромад ранги рухсорат зи мул,
Ғунҷаи у дар табассум шудки, аз гулҳо чи гул⁶².

Ва қабри Ҳирийда Имом Қузотнинг ғўристонидадур.

Мавлоно Муҳаммад Олим – Самарқанд уламосидин Улуғбек Мирзо⁶³ била ҳамсабақ ва мусоҳиб эрди. Аммо бағоят далер ва шўхтабъ ва хийра киши эрди. Баҳсада кўп ғўстохона сўзлар ва жавоблар айтур эрди. Салтанати азиму-ш-шоъний таҳаммул қила олмади. Самарқанддин анга ихроҷ ҳукми бўлуб Ҳирийга келди ва мунда Мавлононинг мақдамин ғанимат туттилар ва сокин бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Мо сияҳ бахтему бад рўзему ахтар сўхта,
Шамъи мақсуде ба умри худ шабе нафрўхта⁶⁴.

Ва Мавлоно ҳам Ҳирийда мадфундур.

Мавлоно Қудсий – хирийликдур, ширингўй киши эрмиш. Ва оғзида лақва марази бор эрди, андоқким оғзидин сув борур эрди ва забт қила олмас эрди, бу бобда дебдурким:

Бу вужуди чунин даҳанки, марост,
Шеър гўямки, об аз у бичакад⁶⁵.

Бу матлаъ дағи анингдурким:

Эйки, манъам мекуни аз дидани он гульузур,
Ҳолати дилро намедони, маро маъзур дор⁶⁶.

Мавлоно Руҳий Ёзирий – Хуросон афозилининг дохилидур. Табъи хуб ва сулуки марғуб киши эрди. «Булбул била гул» ва «Шамъ била парвона» орасида мунозара битибдур. Анда кўп диққат кўргузубтур. Сараҳс вилоятидин нари Дарун ва Ёзирғача кўпрак табъ аҳли анинг замонида анга шогирд эрдилар. Бу матлаъ анингдурким:

Намехоҳамки, кас ёбад зи сирри ҳолам огоҳи,
Ва гарна оламе сўзам ба як оҳи саҳаргоҳи⁶⁷.

Мавлоно Соҳиб Балхий – бовужуди шеър фанида маҳоратлик киши эрди, адвор ва мусиқий илмида комил эрди. Ўз ғазалларини ўз амалларига боғлабдурким, анинг фазойилиға далолат қилгай. Ул жумладин, «Чаҳоргоҳ» амалидирким, машҳурдур. Дерларким, Жўги Мирзо⁶⁸ мажолисида ул амалдин ўзга нима айттурмас экандурки, бу ғазалга боғлабдур:

Ҳамчу субҳ аз меҳри рўят мезадам дамҳои сард,
То расам рўзе ба кўят дил басы шабгир кард⁶⁹.

Ва Хожа Салмоннинг⁷⁰ маснуъ қасидасиға жавоб дебтурким, андин кўп истеъдод маълум бўлур ва яна бир қасидаси жавобида бу матлаъ хуб воқеъдурким:

Зи қомати ту ба олам қиёмате бархост,
Қиёматест қадат гар бувад қиёмат рост⁷¹.

Ва ғазалиётида бу матлаъ машҳурдурким:

Туи кони намаку мо шўрбахтон,
Худо ин дод мороу туро он⁷².

Ва табъида тамаъ муфрит учун бовужуди фазойил эл қошида иззати камрак эрди. Ошпаз била новвойдин ош ва нон тилаб ер эрди. Бу ғаразға айткон китъасидин бир байт будурурким:

Магаси мурда буд қайлаи рўи ошам,
Шубуши зинда буд қунжуди рўи нонам⁷³.

Мазори Балх навоҳисидадур.

Мавлоно Сиймий – Нишопурдиндур, кўп фазли бор эрди. Шеър ва муаммо ва иншо ва хатда асридағи бу фан аҳли мусаллам тутар эрдилар. Бир кун даъво била икки минг байт айтиб битигани машхурдур. Ва муҳрига бу байтни айтиб қоздурубдурким:

Як рўз ба мадҳи шоҳи покиза сиришт
Сиймий ду ҳазор байт гуфту бинавишт⁷⁴.

Ҳар ойинаким, бу байтдин бошқа эл ичида ғазалидин бир озроқча бор. Бу муаммодағи « » отиға анингдурким:

Мавлоно Али Оҳий – Машҳаддиндур. «Хамса» муқобаласида неча маснавий айтибдурким, чун муқобалаға келтурса, гўёки бўлмас. Ул жиҳатдин шуҳрат тутмайдур. «Хаёл ва висол» отлиғ китобида бир байти бор, магарким, мулҳими ғайб анинг тилига ўз шеъри бобида солғондурким:

Шеъреки бувад зи нукта сода,
Монад ҳама умр як савода⁷⁵.

Мавлоно Али Шиҳоб – туршизликдур. Султон Муҳаммад Бойсунғур⁷⁶ мулозими эркандур, ҳам равон, ҳам пухта айтур эркандур. Ул замон шуароси андин ёмон айтурлар эрмиш. Ва Мавлоно Сиррий анинг ўғлидурким, ўз ерида мазкур бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Чу парда аз рух чун офтоб бардори
Ба жону дил қунадат муштари харидори⁷⁷.

Муҳаммад Али Шуғоний – вазирзодадур, табъи хуб воқеъ бўлгон жиҳатдин назмға кўп машғул бўлур эрди, бу байт анинг ашъоридиндурким:

Чунон ғариқи маям, сокиёки, аз гили ман
Агар гуле бадар ояд шароб аз у бичакад⁷⁸.

Мавлоно Толеъий – ҳам Султон Муҳаммад Бойсунғур модихи эрди. Табъи ғаробат сари майллик шоирдур.

Имоми жин ва инс Али ибни Мусо ар-Ризо мадҳида қасида айтибдур, матлаи будурким:

Хишти ин меҳри зар андудеки, бар сақфи самост,
Баҳри фарши равзаи Султон Али Мусо Ризост⁷⁹.

Мавлоно Тусий – масалгўй ва ғазалгўй эрди. Шеъри басе омфириб эрди. Узун умр топти, ҳамоноки ёши юзга етти. Бу матлаи машхурдурким:

Зиҳи нўши лаби лаълат ҳаёти жовидони ман,
Ба дандон мегази лабро чи меҳоҳи зи жони ман⁸⁰.

Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Маро бошед, эй хубон, худоро,

Худоро дораму боки шуморо⁸¹.

Ирокда оламдин ўтти.

Бобо Савдой⁸² – Бовардиндур. Аввал «Ховарий» тахаллус килур эрди. Ғайби оламдин анга жазаба еттиким, ақли зойил бўлуб, элдин чиқиб бош-аёғ яланг девоналардек тоғу даштда кезар эрди. Ўз ҳолига келиб элорасиға киргандан сўнгра, «Савдой» тахаллус килди. Бойсунгур Мирзо отиға қасойиди бор. Ғазални дағи навъи айтибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Анбарат холу рухат варду хатаг райҳон аст,
Даҳанат ғунчаву дандон дуру лаб маржон аст⁸³.

Умри сексондин ўтти ва қабри Бовардининг Сангон отлиғ кентидадур. Икки ғариб ўғул ёдгор кўюб борди.

Мавлоно Зоҳидий – Бобо Савдойға муосир эрди. Амир Хусравнинг⁸⁴ «Дарёи аброр»ига татаббуъ қилибдур ва Мавлоно Котибийнинг «Тажнисот»ига ҳам маъразға келибдур. Ва муножотида анинг бу байти яхши тушубдурким:

Зухраро чанг ё рубоб ки дод,
Лаъл дар санг, ё Раб, об ки дод?⁸⁵

Мавлоно Амирий – турк эрди ва туркча шеъри яхши воқеъ бўлубдур, аммо шухрат тутмабдур. Ва бу байт анинг «Даҳнома»сидиндур:

Не емакдин, не уйқудин солуб сўз,
Емакдин тўюб уйқудин юмуб кўз.

Ва форсийда шайх Камол⁸⁶ татаббуъи қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Рўзи қисмат ҳар касе аз айш баҳши худ ситонд,
Ғайри зоҳид к-ў риёзатҳо кашиду хушк монд⁸⁷.

Анинг қабри Бадахшои сари Арханг Саройдадур.

Мавлоно Бадахший – фозил киши эрмиш, Улуғбек Мирзо замонида Самарқандда шуаро ани хушгўйликға мусаллам тутубдурлар. Ва Мирзонинг дағи кўп илтифоти бор эрмиш. Бу матлаъи машхурдурким:

Эй зулфи шаб мисоли туро дар бар офтоб,
Аз шаб ки дид сояки уфтад бар офтоб!⁸⁸

Мавлоно Толиб Жожармий – Шерозда нашъу намо топибдур. Ва қабри Ҳазрати Хожа Ҳофизнинг оёғи сари эрди. Бу рубойисини қабри тошиға битиб эрдиларким. Факири ҳақир ёд туттумким:

Дар кўчаи ошиқи ба паймон дуруст,
Меғуфт ба ман аҳли диле рўзи нахуст,
Толиб маталаб касе ки у ғайри ту жуст,
Ту толиби у бошки, у толиби туст⁸⁹.

Мавлоно Бурундук – надимваш ва ҳаззол киши эрмиш. Султон Бойқаро⁹⁰ бинни Умаршайх хизматида бўлур эрмиш ва ул замон шуароси анинг тилидин қўркуб, анинг жонибини кўп риоят килур эрмишлар ва ани устод лафзи била хитоб килур эрмишлар. Ва бу матлаъ анингдурким:

Лаби ширини ту бо тунги шакар мемонад,
Дури дандони ту бо иқди гуҳар мемонад⁹¹.

Мавлоно Жунуний – ҳирийлиқдур. Шеъри ёмон эрмас экандур. Аммо назмда таъби ҳажв ва ҳазл сари мойил эркандур. Хожа Ҳофиз Шарбатий била анинг орасида низоъ воқеъ бўлди ва ул мунозаатни ҳажв қилди ва халойиқ ул ҳажвни ёд туттилар ва яхшироқ шеърлари бу жиҳатдин бартараф бўлди ва ул ҳажв чун машҳур эрди битмак муносиб кўрунмади. Бу матлаъ анингдурур:

Эй аҳли жунунро ба каманди ту забуни,
3-он рўй дар он халқа забун аст жунуни⁹².

Мавлоно Орифий – бағоят фозил ва хушгўй шоир эрди. Замон аҳли ани Салмони Соний дерлар эрди, ҳам шеъри муносабатидин, ҳам кўзлари заъфидин. Ва Салмоннинг кўзи оғриғонда айткон касидасиғаким, матлаъи бу дурурким:

Дардоки, дард кард саводи басар хароб,
Айём кард чашмаи чашми маро сароб⁹³.

Мавлононинг дағи кўзи оғриғонда жавоб айтибдур. Бу байти хубтурким:

Бар палаки сурхи дидаи ман доруи сафед,
Бошад биайниҳ намаки суда бар кабоб⁹⁴.

Ва «Гўй ва чавгон» мунозарасида ҳам маснавийси бор, рангин айтибдур. От таърифида бу икки байт андиндурким:

Чун гўи сипехр гирд басти,
Майдон-майдон чу гўй жасте.
Ҳар гоҳки, дар арақ шуди ғарқ,
Борон буди-ю дар миён барқ⁹⁵.

Ғазал девони ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Аҳд кардамки, наёям ба дар аз майхона,
То ба-дон дамки, маро пур нашавад паймона⁹⁶.

Қабри Ҳирий шаҳридадир.

Мавлоно Сулаймоний – Бобур Мирзо⁹⁷ хизматида бўлур эрди. Ва бадихани равон айтур эрди. Аммо Ҳазрати Хожа Ҳофизнинг бу матлаи жавобидаким:

Ёд бод он ки сари кўи туам манзил буд,
Дидаро равшани аз хоки дарат ҳосил буд⁹⁸.

Анинг бу матлаи ёмон воқеъ бўлмайдулким:

Ҳалли он нуктаки, бар пири хирад мушқил буд,
Озмудем, ба як журъаи май ҳосил буд⁹⁹.

Сўнгги байти будурким:

Гуфтам аз Мадраса пурсам сабаби ҳурмати май,
Дари хар каски, задам бехуду лояъқил буд¹⁰⁰.

Ва машҳур мундоқдурким, бу абъёт Мавлоно Ҳаким табибнинг хотуни Меҳринингдур¹⁰¹. Ва бу фақир сиқа элдин эшиттимким, Сулаймонийнингдур, валлоҳу аълам!¹⁰²

Мавлоно Қадимий – нақорачиликка машҳурдур, аммо таъби назмларда мулойим эрди, бу матлаъ анингдурким: